

PILVI PORKOLA

Mistä puhumme, kun puhumme 'esityksestä'?

'Esitys'-sanan merkityksestä ja kääntämisestä

"Esitys on ennen muuta jotain mitä tehdään, eikä jotain mitä nähdään."
Della Pollock

Kulttuurin *performatiivisella käänteellä* tarkoitetaan kulttuurissa tapahtunutta muutosta, jossa huomio kiinnitetään ruumiin ja ruumiillisuuden, toiminnan ja tekojen sekä esittämisen ja representaation kysymyksiin. Angloamerikkalaisessa keskustelussa yksi keskeisistä tähän liittyvistä termeistä on *performance*, joka usein suomennetaan tässä yhteydessä sanalla 'esitys'. Se ei kuitenkaan kata *performance*-sanan kaikkia merkityksiä, kuten toiminnallisuutta ja suorittamista. Pyrin tässä artikkelissa avaamaan *performance*-sanan kääntämistä suomeksi, sekä sitä, mitä sillä tarkoitetaan ja mitä termin ymmärtäminen laajasti mahdollistaa.

Opettaessani esitystutkimusta (*performance studies*) suomeksi joudun aloittamaan aina käsitteen määrittelyllä ja kääntämisen problematiikalla. Englanninkielisen termin *performance* ja sen suomenkielisen vastineen merkityksissä on eroja, jotka eivät käänny yksiselitteisesti. *Performance* viittaa verbiin *perform*, joka käännetään suomeksi esitystutkimuksen yhteydessä sanalla 'esittää'. Mutta siinä missä englannin verbi *perform* kattaa laajasti toiminnan, tekemisen, suorittamisen ja representaation, suomen verbi 'esittää' painottaa enemmän representaatiota. Kielitoimiston sanakirjan mukaan esittäminen tarkoittaa näyttämistä, ilmaisemista, jonkin asian havainnollistamista tai kuvaamista, ehdottamista, näyttelystä ja esiintymistä. Sana ei itsestään selvästi kata *performance*-sanan mukanaan kantamia merkityksiä; suorittamista, tekoa, toistoa ja ruumiillisuutta. Jokaisella kurssilla yritän venyttää suomenkielistä sanaa 'esitys' tarkoittamaan myös sellaisia merkityksiä ja vivahteita, joita emme yleensä arkikielessä siihen liitä.

Opiskelijat ovat vähän hämmentyneitä – ja hyvästä syystä. Mitä esitys ja esitystutkimus oikein tarkoittavat? Esitystutkimuksessa sanaa 'esitys' käytetään laajasti: mitä tahansa kulttuurista toimintaa voi tarkastella esityksenä, olipa kysymys sitten mielenosoituksesta tai jalkapallo-ottelusta, jumalanpalveluksesta tai kaupassa käymisestä. Toisin sanoen kaikkea inhimillistä toimintaa voidaan tutkia esityksen näkökulmasta. Esitys ei tässä yhteydessä

siis tarkoita (pelkästään) taiteellisen prosessin myötä ja sen keinoin tuotettua taideprojektia, kuten se on taidekontekstissa totuttu ymmärtämään. Termin määrittämistä opetuksen yhteydessä ei helpota se, että taideopetuksessa 'esitys' on jokapäiväinen sana, jota käytetään nimenomaan viittaamaan teatteriin, tanssiin ja sirkukseen: johonkin rakennettuun ja usein myös näyttämöllistettyyn. Esitys edellyttää yleisön. Miksi sen pitäisi tarkoittaa jotain muutakin?

Toisin kuin sanaa *performance*, suomenkielistä sanaa 'esitys' käytetään harvemmin urheilussa, liiketaloudessa tai teknologiassa. Englanniksi lause *a car performs* on mielekäs, mutta on selvää, ettemme puhu suomeksi auton esiintymisestä vaan suorituskyvystä. On haastavaa puhua kulttuurisista ilmiöistä esityksinä laajasti niin, että koko ajan muistetaan esitysten kattavan myös ruumiillisuuden, suorituksen ja teon.

Toisinaan yritän havainnollistaa erikielisten sanojen käytön eroa visuaalisesti: näytän ensin hakukoneella haetun sanan *performance* kuvahaut ja sen jälkeen sanan 'esitys' tuottamat kuvat. Englanninkielinen sana *performance* tuottaa kuvia liiketoiminnan kehitystä kuvaavista diagrammeista, mutta suomenkielisen sanan tuloksena on kuvia luentoesityksistä. En tekisi esimerkin pohjalta tutkimuksellisia johtopäätöksiä – hakukoneet ovat tunnetusti kyseenalaisia tiedon tuottamisessa. Esimerkki kuitenkin tarjoaa yhden näkökulman siihen, miten eri tavoin sanoja käytetään – ja tekee sen visuaalisesti, mikä välittää asian eri tavoin kuin sanalliset selitykset.

”Suomessa on eroa sillä, määritteleekö taiteilija itsensä esitystaiteilijaksi vai performanssitaiteilijaksi.”

Kääntämisen haasteellisuudesta

Jokainen tutkija tai kääntäjä, joka on tekemisissä *performance*-sanan kanssa, joutuu avaamaan termin merkitystä ja kääntämisen haasteellisuutta¹. Esitysteoreetikko Diana Taylor viittaa kulttuuriantropologi Victor Turneriin avatessaan *performance*-sanan juuria: sana tulee ranskan kielen sanasta *parfournir* eli ”kalustaa eteen”, ”saattaa loppuun” tai ”suorittaa perusteellisesti”. Termi siirtyi 1500-luvulta ranskasta englanttiin muodossa *performance*, ja kahden seuraavan vuosisadan jälkeen sitä on käytetty jokseenkin nykyisellä tavalla². Professori Simon Sheperd puolestaan kirjoittaa, että englanninkielinen *performance*-sana lainattiin ranskan ja saksan kieleen sellaisenaan 1970-luvulla, koska mikään olemassa oleva sana ei vastaavasti kattanut sen sisällään pitämiä merkityksiä³.

Teoksessaan *Performance. A Critical Introduction* Marvin Carlson esittelee laajasti termin *performance* käyttöä niin antropologiassa, sosiologiassa, kielitieteessä kuin taiteessakin. Riina Maukola on suomentanut teoksen nimellä *Esitys ja performanssi. Kriittinen johdatus*. Jo nimen käänнос kuvaa hyvin kääntämisen ongelmaa. Suomeksi tarvitaan kaksi sanaa, jotka vuorottelevat ja joita käytetään rinnakkain – ja jotka eivät yhdessä käytettyinä kukaan kata englanninkielisen sanan kaikkia merkityksiä. Suomennosta pohtiessaan Maukola kiinnittää huomionsa erityisesti kulttuurin eroihin: se, mitä Carlson kutsuu performanssiksi, määriteltäisiin suomalaisessa kontekstissa teatteriksi, kun taas sana

’performanssi(taide)’ viittaa täällä nimenomaan kuvataiteen traditiosta lähtöisin olevaan taiteenalaan. Kysymys ei ole siis vain sanoista ja termeistä eli siitä, mitä ne kattavat, vaan kuten kääntämisessä aina, kysymys on myös kulttuurisesta ymmärryksestä ja siitä, miten eri kulttuureissa myös traditiot asettuvat vähän toisin. Esimerkiksi Suomessa on eroa sillä, määritteleekö taiteilija itsensä esitystaiteilijaksi vai performanssitaiteilijaksi. Kysymys on ammatti-identiteetistä ja tiettyyn traditioon sitoutumisesta; jossain määrin myös estetiikasta ja taiteilijan keinoista. Performanssitaiteilija sitoutuu enemmän kuvataiteen kenttään ja perinteeseen, mutta esitystaiteilijan tausta voi olla laajemmin esittämissä taiteissa ja taiteiden yhdistämisessä.⁴

Taidehistorioitsija Helena Erkkilä, joka on tutkinut suomalaista kehotaidetta psykoanalyttisesta näkökulmasta, käyttää väitöstutkimuksessaan ’esitys’-sanan sijaan systemaattisemmin sanaa ’performanssi’ korostaen sen ruumiillisuutta ja toimintaa⁵. Performanssitaiteessa etu-alaistuu usein suorittaminen eli jonkun fyysisen teon loppuunsaattaminen. Erkkilä toteaa, että taiteenlajista (performanssitaiteesta, esitystaiteesta) kertoo jotain myös se, että nimi vaihtelee vähän kontekstista ja vuosikymmenestä riippuen. Erkkilän valinta käyttää sanaa ’performanssi’ puoltaa paikkaansa sikäli, että näin hän kytkee angloamerikkalaisen esitystutkimuksen teemat kaikenlaisesta inhimillisestä toiminnasta koskemaan tutkimaansa ”performanssitaidetta”. Mitenkään yksiselitteistä ei ole myöskään performanssitaiteen määrittely:

”Esitykset eivät tapahdu vain näyttämöillä ja gallerioissa, vaan myös politiikassa, mediassa ja taloudessa.”

”Arkielämässä puhutaan performanssista silloin, kun jokin on dramaattista, teennäistä tai jotenkin epäaitoa ja ’teatterillista’. Taiteen kentällä performanssitaide on merkinnyt vastakkaista ulottuvuutta: performanssitaide on mielletty vastakohdaksi muun taidemaailman keinotekoisuudelle, esineistymiselle ja kaupallisuudelle: performanssitaide on ’oikeasti tekemistä’, oikeilla ja aidoilla materiaaleilla toimimista.”⁶

Myös Sarianna Silvonen kiinnittää asiaan huomiota suomentajan esipuheessaan Richard Schechnerin kirjaan *Johdatus esitystutkimukseen*⁷. Kääntäjän tehtävä on pyrkiä kielen luontevuuteen, mikä ei aina ole yksinkertaista, kun alkuteksti on täynnä sanoilla leikittelyä ja kun esityksen ja esittämisen rinnalla kulkee koko ajan viittaus myös kielellä esittämiseen, kielen performanssiin. Käännöksessään Silvonen on käyttänyt pääasiassa ’esittää’-verbiä ja sen johdannaisia, ellei konteksti ole edellyttänyt jotain muuta. ’Esitys’ ei Silvosen mukaan ollut ainoa kirjan kääntämisen haaste. Yhtä lailla haastavaa oli kääntää sanat *play* ja *act*.⁸

Schechnerin kirjan esipuheessa taiteilija-tutkija Annette Arlander (2016) alleviivaa ’esitys’-sanon monimerkityksellisyyttä, joka ei palaudu pelkästään kääntämiseen tai suomen kielen rajoittuneisuuteen vaan siihen, että termi itsessään jo englanniksi viittaa eri asioihin ja sitä käytetään eri tavoin eri yhteyksissä. Suomen kielen tapa käyttää sanoja ’esitys’ ja ’performanssi’ rinnakkain ei Arlanderin mukaan ole ongelma vaan perusteltu käytäntö. Se voi jopa olla se seikka, jonka myötä suomenkielinen esitystutkimus saa omanlaisiaan paikallisia piirteitä.⁹ Myös Taylor korostaa *performance*-termin paikallisuutta: termi käännetään ja ymmärretään eri konteksteissa eri painotuksin, ja tämä on osa termin rikkautta¹⁰.

Yhteiskunnallinen ulottuvuus

Tutkijalle on tietysti merkityksellistä, miten oman alan keskeinen sanasto käännetään, miten se ymmärretään ja miten sitä käytetään. Esitystutkimus on alana verrattain nuori, niin suomalaisessa kuin maailmanlaajuisessakin kontekstissa, joten erilaiset määritelmät hakevat paik-

kaansa. ’Esitys’-termin kohdalla haasteena on, ajatellaanko sen viittaavan representaatioon ja teatteriin – johonkin rakennettuun tai jopa teeskenneltyyn? Ajatellaanko se metaforana, kuten ”maailma on näyttämö”? Ymmärretäänkö sana monimerkityksisenä, jolloin esitys viittaa myös ruumiillisuuteen, suorittamiseen, tekoon ja toistoon? Entä *performance philosophy*? Käännetäänkö se ”esitysfilosofiaksi” vai ”performanssifilosofiaksi”, ja muuttuuko merkitys tai painotus käännöksestä riippuen? Korostaako siis ”esitysfilosofia” asian suhdetta näyttämöön ja katsomisen perinteeseen, ja viittaako ”performanssifilosofia” vastaavasti performanssin traditioon ja tekemiseen, toimintaan?

Kun ’esitys’ ymmärretään laajasti toimintana ja tekoina, sana voi toimia näkökulmana analysoitaessa ruumiillisuutta, tilaa, materiaalisuutta ja kestoa kaikissa kulttuurisissa ilmiöissä. Tutkijoille ’esitys’ voi toimia siis menetelmällisenä työkaluna, joka ”mahdollistaa analysoimaan esimerkiksi kansalaistottelemattomuutta, kansalaisuutta, sukupuolta tai etnisyyttä esityksinä, yhtä aikaa todellisina ja rakennettuina konstruktioina. Kulttuurisia tapoja tarkastellaan ruumiillisina käytäntöinä”¹¹.

Performance-sanon kääntäminen vaikuttaa siihen, miten ymmärrämme esitystutkimuksen¹². Lisäksi se vaikuttaa myös siihen, miten ymmärrämme, tai voisimme ymmärtää, esitystaiteen (ja performanssitaiteen) suhteessa yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Sanon monimerkityksellisyys ja sen käyttö useissa eri yhteyksissä sitoo performanssin ja esitystaiteen yhteiskunnallisesti. Se, mitä tapahtuu taiteen kontekstissa, rinnastuu (on sisäkkäistä, risteävää, päällekkäistä) sen kanssa, mitä tapahtuu ulkopuolella, koska esitykset eivät tapahdu vain näyttämöillä ja gallerioissa, vaan myös politiikassa, mediassa ja taloudessa.

Esitystutkimuksessa on kysymys myös tiedon tuottamisen tavoista ja tiedon ruumiillisuudesta. Kuten Taylor kirjoittaa: ”Esitystutkimuksessa esitys ymmärretään myös epistemologisesti. Esitykset siirtävät tietoa elävien näyttösten muodossa ja välittävät tietoa yhteiskunnasta, muistista ja identiteetistä toistoin, tai Richard Schechnerin sanoin käyttäytymisen toisintoina”¹³. Myös performanssipedagogiikasta (*performance pedagogy*) pu-

huttaessa on keskeistä ymmärtää ruumiillisuuden ja performanssin, ruumiillisuuden ja esityksen yhteen kietoutuneisuus jo lähtökohtaisesti. Performanssipedagogiikan keskeisenä ajatuksena on ymmärtää ruumiillisuus osana opetustilanteita: ei vain tiedon kohteena, vaan olennaisena tiedon tuottamisen tapana.

Välttämätön kompastuskivi ja mahdollisuus

Taylor näkee *performance*-sanan monikerroksellisuuden mahdollisuutena, ei rajoitteena. Erilaiset käyttötavat, olivatpa ne sitten tutkimuksellisia, poliittisia tai talouteen liittyviä, kytkeytyvät toisiinsa *performance*-sanan käytön kautta.¹⁴

”Sen määrittelyjä pakeneva ja monimuotoinen laatu rauhoittaa. Esitykseen kuuluu mahdollisuus haasteeseen, jopa sitä itseään koskevaan haasteeseen. Rinnastuessaan samanaikaisesti prosessiin, käytäntöön ja episteemeen, välittymisen tapaan, täydentymiseen ja keinoihin puuttua maailman menoon, termi ylittää suuressa määrin muiden tilalle ehdotettujen sanojen mahdollisuudet.”¹⁵

Taylorin mukaan kääntämisen mahdottomuuden ongelma on jopa positiivinen, ”välttämätön kompastuskivi”, joka muistuttaa siitä, että toisten ymmärtäminen ei koskaan ole ongelmatonta. Kuitenkin juuri tämän haasteellisuuden ymmärtäminen ja hyväksyminen sekä yhteistyön ja helppojen ratkaisujen välttäminen mahdollistavat kulttuurisen käännöstyön.

Taylor kirjoittaa amerikkalaisessa kontekstissa, mutta tämä toiminee hyvin myös laajennettuna: riippumatta maantieteellisestä sijainnistamme tai kielitaustastamme ’esitys’-termi ja sen hankaluus mahdollistavat enemmän kuin rajoittavat. Tämä ei kuitenkaan poista sitä ristiriitaa, että sanaa ’esitys’ ei käytetä yhtä laajasti politiikassa, tieteessä ja taloudessa kuin sanaa *performance* angloamerikkalaisessa merkitysyhteydessä. Se ei silti tarkoita, etteivät asiat, joita esitystutkimuksen piirissä tarkastellaan, tai asiat, jotka ’esitys’-sanan tulisi kattaa, olisi olemassa yhtä lailla täällä. Esitystutkimuksen puitteissa voitaisiin tarkastella esimerkiksi poliitikkojen sanontoja ja eleitä, poliittisten symbolien käyttöä mielenosoituksissa, Oodin arkkitehtuurin performatiivisuutta tai ilmastomuutoksen vaikutusta esitystaiteessa.

Suomenkielisten vastineiden kehittäminen akateemisissa kontekstissa on olennaista, jotta ajattelu voisi tapahtua myös suomeksi ja paikalliset kysymykset huomioon ottaen. Huolimatta siitä, että ’esitys’-sanan merkitys voi tuntua kiinteältä ja sanan merkityksen venyttäminen haastavalta, pidän sitä ensiarvoisen tärkeänä. En usko enkä halua, että vaihtoehtona on englanninkielisen sanan *performance* tuominen suomen kieleen sellaisenaan¹⁶.

Mitä ’esitys’ sitten voisi mahdollistaa? Mikä voisi olla se paikallisuus, jota juuri tämän sanan käyttäminen esitystutkimukseen voisi tuoda? Suomen kielen esitys-sanan juuret ovat kantasanassa ’esi’, joka ilmaisee suhteellista

sijaintia johonkin toiseen verrattuna¹⁷. Puhumme esisistä ja esiäideistä, heistä, jotka ovat olleet ennen meitä. Kuten kieli, myös esitykset ovat olleet ennen meitä ja jokainen esitys syntyy jo esitetystä. Jokainen kulttuurinen esitys on jossain määrin toistoa, uudelleen tekemistä ja uudelleen esittämistä.

Viitteet

- 1 *Performance*-sanan kääntämisen hankaluus ei koske vain suomen kieltä. Artikkelissaan ”Kulttuurisen muistin esitykset” esitystutkija Diana Taylor pohtii termiä *performance* latinalaisamerikkalaisessa kontekstissa. Hänen mukaansa sana *performance* ei käänny sujuvasti espanjaksi eikä portugaliksi, vaan käännökset viittaavat vahvasti teatteriin tai speaktaakkeliin. Taylor 2010, 268–269.
- 2 Sama, 257.
- 3 Sheperd 2016, vii. *Performance*-sanan merkitystä saksaksi tulkittuna ovat avanneet mm. Carolin Duttlinger ja Lucia Ruprecht toimittamassaan kirjassa *Performance and Performativity in German Cultural Studies* (Peter Lang, Berlin 2003).
- 4 Ks. esim. Porkola 2014.
- 5 Erkkilä 2008.
- 6 Sama, 15.
- 7 Silvonon 2016.
- 8 Sama.
- 9 Arlander 2016, 15.
- 10 Taylor 2010, 257.
- 11 Sama.
- 12 Ks. esim. Arlander 2015, 16.
- 13 Taylor 2010, 256.
- 14 Sama, 260.
- 15 Sama, 272.
- 16 Vrt. Sheperd 2016.
- 17 Häkkinen 2004, 131.

Kirjallisuus

- Arlander, Annette, Mikä esitystutkimus? Teoksessa *Esitystutkimus*. Toim. Annette Arlander, Helena Erkkilä, Taina Riikonen & Helena Saarikoski. Patruuna, Helsinki 2015, 7–25.
- Arlander, Annette, Esipuhe suomenkieliseen laitokseen. Teoksessa Richard Schechner, *Johdatus esitystutkimukseen* (Performance Studies. An Introduction, 2002). Suom. Sarianna Silvonon. Taideyliopisto, Helsinki 2016, 14–16.
- Carlson, Marvin, *Esitys ja performanssi. Kriittinen johdatus* (Performance. A Critical Introduction, 1996). Like, Helsinki 2006.
- Häkkinen, Kaisa, *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki 2004.
- Erkkilä, Helena, *Ruumiinkuvia. Suomalainen performanssi- ja kehotaide 1980- ja 1990-luvulla psykoanalyysin valossa*. Väit. Kuvataiteen keskusarkisto, Helsinki 2008.
- Maukola, Riina, Suomentajalta. Teoksessa Marvin A. Carlson, *Esitys ja performanssi. Kriittinen johdatus* (A Performance. Critical Introduction, 1996). Suom. Riina Maukola. Like, Helsinki 2005, 303–304.
- Porkola, Pilvi, *Esitys tutkimuksena. Näkökulmia poliittiseen, dokumentaariseen ja henkilökohtaiseen esitystaiteeseen*. Taideyliopisto, Helsinki 2014.
- Sarianna Silvonon, Huomautuksia suomennokseen. Kirjassa Richard Schechner, *Johdatus esitystutkimukseen* (Performance Studies. An Introduction, 2002). Suom. Sarianna Silvonon. Taideyliopisto, Helsinki 2016, 16–17.
- Sheperd, Simon, *The Cambridge Introduction to Performance Theory*. Cambridge UP, Cambridge 2016.
- Taylor, Diana, Kulttuurisen muistin esitykset (Acts of Transfer, 2003). Suom. Pirkko Koski. Teoksessa *Teatteriesityksen tutkiminen*. Toim. Pirkko Koski. Like, Helsinki 2010, 255–300.